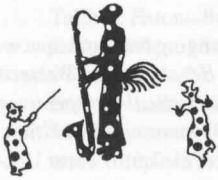

Vironvenäläisten etninen symboliikka: semioottinen näkökulma

J u s s i L a s s i l a

Tämä artikkeli perustuu pro gradu -tutkielmaani (Lassila 2002), jossa kontekstuaalisoin semiootikko Juri Lotmanin kulttuurisemiotiikan käsitteistöä Neuvostoliiton

hajoamisprosessin ajan viralliseen joukkotiedotukseen, joka oli suunnattu Viron venäjänkieliselle väestölle. Aineistona käytin Neuvosto-Viron venäjänkielisessä pääasanomalehdessä, *Sovetskaja Estonijassa* (jatkoksa *SE*), julkaistuja artikkeleita vuosilta 1989-90. Tutkimuskohteena oli Viron venäjänkielisen virallisen tiedotuksen taholta koettu murros. Viron venäjänkielisten vastareaktiot Viron jälleenitsenäistymisen (1991) jälkeen Viron kansallisuus- ja kielilakeja kohtaan olivat näkemykseni mukaan yksiselitteisempiä ”etnisen itsesuojeluvaiston” näkökulmasta kuin Neuvostoliiton loppuaikoina (1989-90) ilmenneet reaktiot. Jälleenitsenäistymisen jälkeiset reaktiot Viron venäjänkielisten keskuudessa 1990-luvun alussa ilmenivät melko kokonaisvaltaisena pettymyksenä, jopa aggression suhteessa heille esitettyihin ja heidän piirissään tulkittuihin lupauksiin omasta tunnustetusta asemasta itsenäisessä Virossa (Laitin 1998, 94). Neuvostoliiton loppuaikoina koko imperiumissa ilmennyt etninen herääminen, siis myös Viron venäjänkielisten keskuudessa, oli näkemykseni mukaan puolestaan monimuotoinen ja problemaattinen tapahtumasarja, jonka keskelle Neuvosto-Viron venäjänkieliset olivat yhtäkkiä joutuneet. Tuona ajanjaksona (1989-90) ilmenneet käänteet, kuten Viron venäjänkielisten suhde omaan asemaansa Viros-

sa, suhde neuvostolaisuuteen, virolaisuuteen ja venäläisyyteen eräänlaisina etnis-identiteettisinä horisontteina, Euroopan kommunistihallintojen luhistuminen Neuvostoliittoa lukuun ottamatta sekä näiden tekijöiden ilmeneminen murroksen viitekehyksessä (glasnost) olivat tapahtumia, joiden heijastumista *SE:n* diskurssiin strukturoin pro gradussani lotmanilaisen lukutavan avulla.

Joukkotiedotus Neuvostoliitossa ja glasnost

Sosiokulttuuristen arvojen ja vallankäytön näkökulmasta joukkotiedotuksella on keskeinen osa yhteiskunnassa¹. Tältä osin (länsieurooppalaisesta traditiosta käsin arvioiden) niin ei-demokraattisten kuin demokraattistenkin yhteiskuntien joukkotiedotus pitää sisällään tärkeän yhteiskunnallisten muutosten indikaattorin arvon. Frank Ellisin mukaan oleellista nykyisessä neuvostotiedotuksen tutkimuksessa on kiinnittää huomiota neuvostotiedotuksen mobilisointikykyyn ja tämän mobilisointikyvyn demagogisten ja propagandististen aspektien muotoutumiseen — samaten joukkotiedotuksen ja virallisen ideologian väliseen suhteeseen, tiedotuksen julistamiin tavoitteisiin ja kongruenssiin, eli siihen, miten nämä esitetyt tavoitteet kävivät yhteen lopullisten saavutusten kanssa (Ellis 1998, 192-193).

Tarkoitukseni ei ole tukeutua tunnontarkasti Ellisin esittämiin periaatteisiin, vaan pikemminkin argumentoida sen avulla oma tutkimuksellinen lähtökohtani, jolla kokeilen lotmanilaisen lukutavan soveltuvuutta tutkimuskohteeseeni, ja täten ”ohittaa” neuvostotiedotuksen tutkimuksessa merkittävä sensuurikeskustelu ja leniniläisen joukkotiedotusopin

arviointi. Neuvostotiedotus on tarkoitus nähdä tiettyjä sosiokulttuurisia arvoja kantavana tekstinä, jolla on historiallisessa mielessä kontekstuaalinen legitimititeettinsä. Tällä tarkoitan sitä, että neuvostomediaalla oli konkreettinen rooli tietynä sosiokulttuurisena ilmiönä riippuvuussuhteinen ja propagandistisine elementteineen. Ellisin mainitsema kongruenssi eli virallisen tiedotuksen (puolueen) asettamien tavoitteiden, niiden toteutumisen ja näiden aspektien jälleenrepresentointi, on analyysissäni kontekstuaalinen ehto. Pyrin keskittymään tässä tiettyssä neuvostokontekstissa, jota määrittää ensisijaisesti virolais-venäläis-neuvostolainen etninen jännite, *SE*:n diskursiivisiin keinoihin ja representaatioihin vuosina 1989-90.

Oleellinen piirre Ellisin mainitseman sosiokulttuurisen viitekehyksen ohella, jonka puitteissa neuvostolehdistöä on aiheellista analysoida, on sen sisällöllinen rakenne. *SE*:ssa leimallisina sisällöllinen piirre on artikkelien uutismaisuutta tai välitöntä aktuaalisuutta korostavan näkökulman puuttuminen. Läntisen näkökulman mukainen ”uutisuudellisuus” alkoi tulla esille *SE*:ssa vasta loppuvuonna 1990². Vuoden 1989 *SE*:n numeroissa esimerkiksi rikollisuutta käsitteleviä artikkeleja ei ollut lainkaan, ja seuraavana vuonna aktuaalisia ”poikkeustapahtumia” uutisoitiin vain lyhyesti takasivulla. Esimerkiksi lyhyt ilmoituksenomainen juttu tai varoitus aseistautuneesta karkulaisesta Tallinnassa (11.8.1990). Artikkelit olivat tyyliltään enemmän tai vähemmän yleisiä henkilö- tai asiareportaaseja, joissa ajankohtaisuus tai uutismainen yllätyksellisyys ei juurikaan eksplikoidu. Pikemminkin artikkelien tyyliä määrittää ideologisesti latautunut historiallinen reportaasi, joka istuu kyllä siihen muottiin, johon Lenin aikoinaan sijoitti joukkotiedotuksen tehtävän neuvostoyhteiskunnassa³. Näkemykseni mukaan nämä päivästä toiseen toistuneet *SE*:n ei-ajankohtaisuudella varustetut ideologiset artikkelit soveltuvat siihen määritteeseen ja funktioon, jonka Pertti Grönholm on nähnyt neuvostoliittolaisella historiankirjoituksella olevan. Grönholmin mukaan neuvostolaisen historiankirjoituksen tuli ensisijaisesti legitimoida puolueen ja sen ideologian vaihtoehdottomuus ja johtoasema, vakuuttaa neuvostokansalaiset ja -kansat

hyväksymään marxilais-leniniläinen historian tulkin- ta ja tämän tulkinnan mukainen tulevaisuushorisontti, sekä lopuksi demonstroida eli todistaa puolueelle (ts. itselleen) dialektisen historiallisen materialismin oikeellisuus (Grönholm 1998, 12-13). On tietenkin aivan liian yksioikoista väittää, erityisesti kielellis-semioottisesta näkökulmasta, että *SE*:n sisällöllinen aines olisi nähtävissä ainoastaan Grönholmin esittämien neuvostoliittolaisen historiankirjoituksen peruseräiden suorana journalistisena vastineena. Pikemminkin on kyse laajemmista poliittis-ideologisista raameista, jotka määrittävät neuvostotiedotuksen sosiokulttuurista funktiota, ja joiden tulisi myös olla läsnä kielellis-semioottista näkökulmaa painottavassa tutkimusotteessa.

Reino Paasilinnan mukaan glasnostia ilmentää dialogisuus suhteessa glasnostia edeltäneeseen puolue-monologisiin. Tätä ”avoimuutta” kuitenkin leimasi ylimmän puoluejohdon jääminen kritiikin ulkopuolelle (Paasilinna 1995). Dialogisuus korostui lehdistössä yleisökirjoitusten muodossa – ne tyypittelivät monessa suhteessa meillekin tuttuja lehtien yleisöpalstoja (ibid). Esimerkiksi *SE*:ssa yleisökirjeitä julkaistiin vakiopalstassa ”Rezonans”. Mary Dejevsky puolestaan tiivistää glasnostin ja perestroikan aikoinaan ”reaaliajassa” kirjoitetussa artikkelissaan Gorbatšovin periaatteeseen ”ei vähempää, eikä enempää”, jolla Dejevsky viittaa neuvostoyhteiskunnan todellisten kipupisteiden entistä näkyvämpään poissaoloon tiedotuksessa. Näistä merkittävin oli Afganistanin sota (Dejevsky 1989).

Perestroikan ajan etninen herääminen

Ehkä merkittävin kontekstuaalinen muutos, joka kärjisti venäjänkielisten ja kantavaestön suhdetta entisissä neuvostotasavalloissa, oli Neuvostoliitossa vuoden 1989 alussa toimeenpantu kielilaki. Tuo laki nopeutti huomattavassa määrin neuvostotasavaltojen kansallista heräämistä ja kantakielisen väestön mobilisoitumista mukaan itsemääräämis- ja lopulta itsenäisyysliikehdintään (Laitin 1998, 85-87; Lagerpetz 1996, 67-70). Baltian maat ovat tästä prosessista mainio esimerkki; mm. Virossa oli venäjän-

kieliselle väestölle vironkielisen kansallisen liikedinnän ilmaantuminen eräänlainen shokki. Shokki oli myös venäjänkielisen arkipäivän äkillinen loppuminen, jolloin kaupassa tai virastossa asioiminen ei hoitunutkaan enää välttämättä venäjäksi, ja lopulta koko etnisen olemassaolon jyrkkä kyseenalaistuminen Viron itsenäisyyden alkuvuosien (1992-93) kansallisuus- ja kielilakien virallisessa virolaisessa tukinnassa (Laitin 1998, 87-88; Sikevitš 1996, 27).

Tarkoitus on kuitenkin paneutua *SE*:n kielellis-semioottisiin piirteisiin neuvostoajan loppuvuosina ennen tuota vuosina 1992-93 tapahtunutta eräänlaista eskaloitumista. Tärkeimmän käsitteellisympöbolisen viitekehysten vuoden 1989 jälkeiselle viralliselle lehdistödiskurssille muodostaa oman lehdistöanalyysini ja käyttämäni lähteiden valossa etnisyyden ilmaantuminen *SE*:n sivuille yhä useammin keväällä 1989. Tosin tämä oli alkanut jo aiemmin perestroikan aikana. Sosiologi Ju. V. Arutjunjanin tekemien neuvostolehdistöä koskevien kvantitatiivisten analyysien mukaan esimerkiksi vuonna 1984 Sovetskaja Estonijassa sana 'ruskki' mainittiin joka seitsemännessä numerossa, kun vuonna 1987 jo joka kolmannessa (Arutjunjan 1992, 386-391). Säännölliset teemapaalat, jotka olivat oleellinen sisällöllinen piirre *SE*:ssa, olivat etnis-sävytteisempiä, siis virolais-venäläis-neuvostolaista ulottuvuutta käsitteleviä tai niitä implikoivia. Esimerkiksi säännöllinen viron kielien perusteita käsittelevä palsta "Tere — viron kielien tunti" (3.1., 13.1., 26.4., 29.4. 1989), pari kertaa julkaistu Neuvosto-Venäjän asioita lyhyesti käsittelevä "Pitkin synnyinmaata" (esim. 31.1.) sekä näkyvä virolais-venäläistä ystävyyttä julistava artikkeli "Ystävyydellä ei ole rajoja" (26.4.1989). Omien havaintojeni pohjalta vuoden 1989 näkyvin venäläisyyttä vaaliva artikkeli oli 16.7. julkaistu artikkeli "Venäjän kansallislipusta", jossa käsiteltiin Venäjän valtion trikolorilipun historiaa sekä "Venäjän työläisten sympatiaa kyseistä lippua kohtaan". Vuoden 1989 *SE*:n sisällön etnistä aspektia, joka alkoi olla läsnä jollain tavoin likimain jokaisessa numerossa, määrittää ensisijaisesti etnisen sovun ja konsolidation piirre, joka kietoutuu sanojen 'virolainen', 'venäläinen' ja 'neuvostolaisten' epiteettiseen käyttöön. Myös Arutjunjanin tekemien havaintojen mukaan

nimenomaan *SE* korosti muita neuvostotasavaltojen venäjänkielisiä päälehtiä enemmän etnistä sopua venäjänkielisten ja kantäväestön välillä (Arutjunjan 1992, 390).

Neuvostokulttuurin kriisi

Virolais-venäläis-neuvostolaisen yhtenäisyyden ja ystävyuden vaaliminen ja näiden aspektien selkeä yhteen liittäminen⁴ alkaa olla *SE*:n leimallisin piirre alkuvuodesta 1989 alkaen — lehden rooli vakiintuu vuoden 1990 loppua lähestyttäessä. Ideologisella tasolla tähän liittyy asteittainen neuvostoreportaa-sien ja -symbolien vähentyminen ja korvautuminen "ei-neuvostolaisilla", orastavaa neuvostovirolaista tai -venäläistä kulttuuria vaalivilla reportaaseilla. Lehden ulkoasussa merkilläpantavat muutokset tapahtuvat juuri aikavälillä 1989-90. Esimerkiksi *SE*:n vuoden 1989 vappunumeron (1.5.1989) etusivulle ilmestyy punainen väri suurikokoisen illustroidun neuvostolipun muodossa, vaikka muuten lehti oli vuosien 1989 ja 1990 osalta tyystin mustavalkoinen. Vappuna 1990 etusivulla ei ole enää havaittavissa mitään näkyvää neuvostosymboliikkaa tai värien käyttöä, vaan etusivua koristaa suuri mustavalkoinen kuva vastavihitystä nuorestaparista. Tosin nuoruuden aspektilla oli erityinen rooli neuvostokulttuurissa, kuten monissa muissakin kulttuureissa⁵. Vastaava eksplisiittisen neuvostosymboliikan käytön hiipuminen, jopa totaalinen kaikkoaminen, ilmenee vertaillaessa lokakuun vallankumouksen vuosipäivien 1989 ja 1990 etusivuja. Vuonna 1989 etusivua peittää suuret ja näkyvät vallankumousta ylistävät iskulauseet, kun taas vuonna 1990 etusivu tiivistää kahdessa artikkelissa tuolloisen yhteiskunnallisen tilan vaikeuden (ensisijaisesti elintarvikepula ja järjestelmän totaalinen kriisi), otsikoiden ne venäläiseen ja epäviralliseen neuvostokulttuuriin kuuluviin fraasein: "Yrittäjä — aikamme sankari" ja "Mutta tänään — ei siten kuin eilen"⁶. Oleellisena visuaalisena ja semioottisena muutoksena lehden vuosikymmenien perinteeseen (*SE* ilmestyi vuosina 1940-91) oli myös päivittäisen Neuvostoliiton vaakunan poistuminen etusivulta 2.3.1990 ja sen yhteydessä olleen "Kaikkien maiden proletaarit — liittykää yhteen!" -isku-

lauseen katoaminen ”Tiedon päivänä” (1.9.1990), jolloin Neuvostoliitossa koulut ja oppilaitokset avasivat ovensa kesälomien päätteeksi.

Mielenkiintoisena voidaan pitää sitä, että vuoden 1989 aikana ei Venäjän ortodoksista kirkkoa koskevaa uutisointia ollut *SE:ssä* käytännössä ollenkaan, muutamia pieniä valokuvia lukuun ottamatta. Sen sijaan heti vuoden 1990 alusta ortodoksinen kirkko ja patriarkka Aleksei ilmaantuvat näkyvästi *SE:n* sivuille. Tammikuun alussa 1990 (7.1.) ollut lyhyt artikkeli patriarkan pienen kuvan kera otsikolla ”Jotta maallista kulkua ei unohdetaisi” on käytännössä ensimmäinen näkyvämpi kirkkoa sivuava artikkeli. Vuoden 1990 edetessä kuvakoot ja reportaasit kasvavat, ja 9.6.1990 numerossa koko etusivu on pyhitetty kuvalle patriarkasta uuden katedraalin vihkimistilaisuudessa. Heinäkuun aikana patriarkka vieraili Neuvosto-Virossa, ja esimerkiksi 4. ja 5.7.1990 *SE:n* etusivu ja keskiaukeama oli omistettu tälle vierailulle otsikolla ”Laskeutui kaikki siunaten”. Eräänlaisena huipentumana etnisen koheesion semioottisesta pyrkimyksestä virolaisuuden ja venäläisyyden välillä neuvostolaisen ja jälkineuvostolaisuuden murroksessa voitaneen pitää Molotov-Ribbentrop -sopimuksen vuosipäivää käsittelevää artikkelia, joka on otsikoitu ”Herra varjele Viroa” (24.8.1990). Uusi virallisen tiedotuksen piiriin vakiintunut elementti, ortodoksinen uskonto, toimii perinteisen sosiokulttuurisen tabun ja monille vironvenäläisille melko tuntemattoman ilmiön *tekstinä*.

Teksti ja semiosfääri

Juri Lotmanin Tarton-Moskovan semioottisen koulukunnan luoman ja nimeämän kulttuurisemiotiikan mukaan mikä tahansa historiallinen prosessi voidaan nähdä viestinnällisenä. Tämän prosessi on nähtävissä ja tulkittavissa teksteissä, jolla on Lotmanin mukaan kolme funktiota. Ensimmäinen funktio on kaikessa inhimillisessä toiminnassa ilmenevä kommunikaatio lähettäjältä vastaanottajalle. Tämä kommunikaatio tai sen osa, sanoma, välittyy tekstin kautta, joka voi olla mikä tahansa kulttuurissa oleva esine tai asia. Kahdessa mahdollisessa järjestyksessä — punainen-keltainen-vihreä tai vihreä-keltainen-punainen

— toimivat liikennevalot ovat hyvä esimerkki tekstin ensimmäisestä funktiosta. Liikennevalot toimivat erillään ilman yhdistelmiä ja sisältävät tietyn (mene-odota-seis) merkityksen, riippumatta värien esiintymisjärjestyksestä. Tässä on tekstin ensimmäinen funktio — merkitysten välittäminen. (Lotman 1996, 11-12; Huttunen 1999, 137.)

Tekstin toinen funktio (uusien merkitysten (tekstien) synnyttäminen) ja kolmas funktio (kulttuurin muistin kantaminen) ovat erityisesti ne tekstin funktiot, joihin kulttuurisemioottinen metodi pureutuu. Toinen funktio ilmenee oivallisesti esimerkiksi kaunokirjallisten tekstien käänöksissä, joissa alkukielen, sen omissa kontekstuaalisissa tilanteissa muovautunut teksti siirtyy toiseen kulttuuriin, jolloin täysin adekvaattinen käänös osoittautuu mahdolliseksi. Tällöin vastaanottajakulttuurin vastaanottaja-subjektin (kääntäjän) on yritettävä löytää omasta kulttuurista ilmauksellisia vastineita, jotta sanoma (käännettävä teos) välittyisi kääntäjän parhaaksi katsomallaan tavalla. Tällöin kääntämisen ”kitkan” ja epäadekvaattisuuden johdosta syntyy helposti uusia tekstejä (merkityksiä) kohdekielen kulttuurissa. Tämän samaisen prosessin ja tekstifunktion yhteydessä esiintyy myös tekstin kolmas funktio eli *kulttuurin muisti*. Uusien tekstien synnyttämisen ohella teksti pitää sisällään kulttuurista muistia, joka ohjaa vastaanottajakulttuuria tulkitsemaan tekstiä sen omien tulkintakonventioiden mukaisesti. Esimerkiksi historiallinen työkalu, siis lotmanilaisittain teksti, edustaa jonkin menneen aikakauden fragmenttia, jonka pohjalta, sekä käytettävissä olevien tietojen, tottumusten, ideologioiden, ym. tapojen pohjalta luomme käsityksen, tässä tapauksessa metonymian, ympäröivästä kulttuurista, joka mahdollisesti on liittynyt tuohon historialliseen työkaluun. Lotmanin semiotiikassa korostuu siis voimakkaasti vastaanottaja- ja subjektikeskeisyys sekä yksittäisen semioottisen merkin näkeminen toissijaisena. Huomio on tällöin kulttuuristen merkkiyhdistelmien, tekstien, tarkastelussa. (Lotman 1996, 21-22; Huttunen 1999, 138-139.)

Lotmanin tekstifunktioiden rooli konkretisoituu hänen kuuluisassa abstraktiossaan *semiosfäärissä*. Tekstien tulkinta tapahtuu eri vastaanottajasubjek-

tien taholta semiosfäärissä, joka on kulttuurin ehto. Semiosfääri on erilaisten arvosidonnaisten rajojen läpitunkema suhteellinen tila, jossa ilmenee jatkuva liike keskustan ja periferian välillä. Keskusta on kulttuurin jäsentynyt ja strukturoitunut arvotila, joka pyrkii totalisoimaan asemaansa. Periferia on puolestaan hajanainen, innovatiivinen ja avantgardistinen, ja sen liike kulttuurien historiassa on keskustaan päin. Keskustan näkökulmasta periferia näyttäytyy ennen kaikkea vieraana ja uhkaavana. (Lotman 1990a; 1996.)

Semiosfäärin käsite ei arvatenkaan jättäisi esitettyjen aspektien valossa kovinkaan analyttistä kuvaa kulttuuria jäsentävänä mekanismina, ellen kuvaisi rajan roolia tarkemmin. Tukeudun virolaisen semiootikko-sosiologi Raivo Vetikin esittämään vertailuun suhteessa eräisiin Lotmanin teorian taustalla oleviin vaikuttaviin teorioihin, joiden pohjalta Lotmanin rajan käsitteen funktio selkiytynee. Vetikin mukaan Lotmanin semiosfäärin taustalla vaikuttaa Immanuel Kantin kuuluisa jako kognitiiviseen maailmankaikkeuteen ja maailmankaikkeuteen, joka jää kognitoiden ulkopuolelle, josta emme voi saavuttaa lopullista, asioissa itsessään olevaa (*Ding an sich*) tietoa. Lotman puolestaan lähti liikkeelle tästä kantilaisesta jaosta, yhdisti siihen Ferdinand de Saussuren strukturaalista kieliooppia, jossa kielen normit muotoutuvat vastakohtaisuuksien kautta tietyssä merkki- tai kielijärjestelmässä, mutta jonka historia-tonta luonnetta Lotman ei allekirjoittanut⁷. Tällöin semiosfääri muotoutuu välttämättömäksi inhimilliseksi mekanismiksi kulttuurisissa (historiallisissa) prosesseissa, joiden luonne on kommunikatiivinen, tai pikemminkin kommunikatiivis-käännöksellinen. Toisin sanoen emme kykene hahmottamaan tai ilmentämään itseämme vain kokemamme *oman* kautta, vaan tarvitsemme tämän *oman* todelliseen eksplikoimiseen myös *toista* tai *vierasta*. (Vetik 1999, 183-184.) Semiosfääri on siis epämääräinen joukko keskenään dialogissa olevia subjektiivisia ilmauksia (tekstejä) eri hierarkioita omaavilla keskusta-periferia-akseleilla.

Tekstit Sovetskaja Estonijan artikkeleissa

Neuvosto-Viron etnisten virolaisten ehkä merkittävintä teksti perestroikan aikana oli vuonna 1939 solmittuun Molotov-Ribbentrop-sopimukseen kohdistuva tulkinta. Viron kansallisen liikehdinnän keskeiseksi vaatimukseksi muodostui Viron kohtalon toisessa maailmansodassa sinetöineen ja virallista asemaa vailla olevan sopimuksen virallinen tunnustaminen. Lotmanilaisen tekstikäsitteen näkökulmasta tämä vaatimus oli ymmärrettävä sopimukseen liittyvän laajan sosiokulttuurisen trauman valossa. Monet virolaiset tiesivät epävirallisten lähteiden kautta tästä sopimuksesta ja sen seurauksista. Merkittävämpi syy virolaisten taholta sopimuksen viralliseen tunnustamiseen liittyvään äänekkyyteen oli kuitenkin puhtaasti poliittinen. Tunnustamisen seurauksena Neuvosto-Viron miehityksellinen ja valtiollisen suverenisuuden näkökulmasta ei-legitiimi asema tulisi avoimesti ilmi, ja tämä tapahtuikin loppuvuodesta 1990. (Molotov-Ribbentrop-sopimuksen sosiokulttuurisesta roolista perestroikan Virossa ks. Lagerpetz 1996, 67-70.)

Näkemykseni mukaan niin Molotov-Ribbentrop-sopimukseen liittyvän keskustelun kuin yleensäkin virolaisten keskuudessa ilmenneen kansallisen liikehdinnän kiiriminen neuvosto-Viron venäjänkielisten keskuuteen tarjoaa lotmanilaiselle näkökulmalle erityistä purevuutta. Valtaosa venäjänkielisistä ei ollut perillä esineuvostolaisen Viron vaiheista ja heille tämäntyyppinen keskustelu näyttäytyi melko toisenlaisessa valossa kuin virolaisille. Uusien tekstien vyöry uudessa, dynaamisesti muuttuvassa (meta)tekstissä pakotti niin horjuvan virallisen vallan (puoluelehdistö) kuin koko venäjänkielisen etnisyydenkin muodostamaan uusia tekstejä identiteettiprosessissaan.

Edellä mainitsemani SE:n artikkeli on mielestäni nähtävissä kulttuurisen välttämättömyyden mukaisena tekstinä, jonka kautta vironvenäläinen virallinen tiedotus yrittää löytää uudenlaista koheesiota etnis-sosiokulttuurisessa murroksessa. Noin vuotta aiemmin (2.7.1989) julkaistu artikkeli tai pikemminkin ilmoitus jossain päin Viroa järjestettävästä Mo-

lotov-Ribbentrop-sopimukseen liittyvästä muisto-seminaarista ei vielä eksplikoidu millään muotoa ortodoksisen uskonnon kautta kuten artikkeli ”Herra varjele Viroa” (24.8.1990). Heinäkuussa 1989 julkaistun (2.7.) ilmoituksen vieressä on huomattavasti näkyvämpi artikkeli Solženitsynin teoksen *Vankileirien saaristo* äskettäin ilmestyneestä viroinnoksesta. Lotmanilaisin termein vuoden 1989 aikana virolainen traaginen teksti on käännetty venäjänkielisen virallisen tiedotuksen piirissä lyhyenä mainintana sen olemassaolosta, johon lähes välittömästi kiinnittyy huomio venäläisen ”kärsimys-näkökulman” (*Vankileirien saaristo* on merkittävä venäjänkielinen kuvaus stalinismin kiroista) uudesta saatavuudesta virokieliselle lukijakunnalle. Vuotta myöhemmin (elokuu 1990) koko kommunistisen Euroopan ja neuvostosysteemin tulevaisuus näytti huomattavasti huonommalta kuin kesällä 1989 (Euroopan kommunistihallitusten romahdus tuona ajanjaksona), joten niin virallisen tiedotuksen kuin etnisen identifikaationkin näkökulmasta neuvostolainen identiteetti Viron venäjänkielisten keskuudessa alkoi saada yhä enemmän ortodoksiseen kulttuuriin ja uskontoon liittyviä viittauksia⁸. Oleellista näissä etnisyyttä sivuavissa ja implikoivissa artikkeleissa on, lotmanilaisin termein, eri tekstien rinnakkaisuus ja asteittainen strukturoituminen ”ristiriidattomaksi tekstiksi” (semiosfäärin keskusta).

Hyviä esimerkkejä *SE:n* artikkeligenren syväkenteen yhtäläisyydestä suhteessa pintarakenteen muutoksiin ovat kaksi artikkelia, joista toinen julkaistiin tammikuussa 1989 ja toinen tammikuussa 1990. Artikkeliksi ”Palveluksessa kansan luona” (15.1.1989) on mitä ilmeisemmin osoitettu virolaisen kommunistin A. Tiimanin syntymän satavuotismuistolle, joka mainitaan alaotsikossa. Artikkeliksi kertoo tämän virolaisen kommunistin roolista ”virolaisten työläisten mobilisoijana”, ”Viron valkoisten ja Stalinin uhrina” sekä ”suurena venäläisen kansan ystäväinä”. Etninen koheesio rakentuu virallisen perestroikan oppien mukaan neuvostovirolaisessa kontekstissa, jossa virolainen ”työläisyys-kommunismi” on törmännyt ”stalinismin ja virolaisen valkoisuuden kurimukseen” 1920-30-luvuilla. Näitä käsitteitä ei tarkemmin kuvailla tai eksplikoida, niin kuin

ei yleensä näissä *SE:n* ”historiallisissa reportaa-seissa”. Yhdistettynä ympäröivään sosiokulttuuriin kontekstiin, jota alkoi erityisesti vuoden 1989 alusta värittää venäjänkielisten osalta etninen huolestuneisuus (neuvostotasavaltojen kielilaki tammikuussa 1989), artikkeli implikoi korostunutta tarvetta neuvostohenkiseen virolais-venäläiseen ystävyyteen. Uusi teksti siis tulkitaan perinteisten tiedotuskonventioiden sallimissa rajoissa, jolloin perinteinen tiedotuksellinen muuttumattomuus korostuu ympäröivässä muutoksessa. Toisin sanoen radikaalisti muuttunut ympäröivä konteksti (perestroika ja etninen herääminen) sallii strukturoituneen ja ”konservatiivisen” tekstin (neuvostolehdistö) tulkinna uutena tekstinä (tähän liittyy käsitys uuden tekstin edellyttämän minimaalisen informaation ehdoista, ks. Lotman 1990b, 20-21). Lotman itse havainnollistaa tätä ”muuttumattomuus konkretisoituu muutoksessa” -käsitettä vertauksella hengitysil-masta, jonka olemassaoloa emme yleensä havaitse, ennen kuin se on loppumassa tai saastunutta (Lotman 1994, 10). Muuttumattomuus vertautuu tässä esimerkissä totuttuun ja huomaamattomaan elementtiin, jota hengitysilma monessa mielessä on.

Vastaava ilmiö on havaittavissa vuotta myöhemmin (6.1.1990) julkaistusta artikkelista ”Anna Ahmatovan virolaiset vaikutelmat”, josta ei ole löydetävissä mitään selkeitä osoituksia, mitä nämä virolaiset vaikutelmat mahdollisesti ovat Ahmatovan tuotannossa. Artikkelin mukaan Ahmatova vieraili 5-vuotiaana Narvan seudulla ja 1950-luvulla Tallinnassa ihailemassa sen gootilaisia vaikutelmia. Siitä huolimatta, että Ahmatova ei ollut milloinkaan suuremmin puolueen suosiossa, perestroikan aikana hän ei ollut enää kielletty kirjailija niin kuin Solženitsynkaan. Tältä osin artikkelin informatiivinen aines on vieläkin köyhempi kuin Tiiman-artikkelissa, sillä monille Viron venäläisille Tiiman lienee tuntemattomampi kuin merkittävimpiin venäläisrunoilijoihin kuuluva Ahmatova. Etnisyyden jännittyneisyyden ja muuttuneen kontekstin näkökulmasta tällä artikkelilla on kuitenkin vastaavaa informatiivista arvoa kuin Tiiman-artikkelillakin. Molemmat pyrkivät osoittamaan venäjänkielisten oikeutettua asemaa virolaisen etnisen liikehdinnän kontekstissa. Alkuvuonna 1989 tätä

värittää vielä melko avoin kommunistis-ideologinen retoriikka, mutta vuoden 1990 aikana *SE*:n etnisiä uutisointia värittää yhä useammin ei-kommunistisuus tai kommunististen aspektien selkeä poissaolo, ortodoksinen kirkko sekä venäläisen kulttuurihistorian merkittävät edustajat, joista monet olivat joko neuvostovallan emigroimia kirjailijoita (vuoden 1990 aikana *SE*:ssa muutamaa otteeseen melko isoja juttuja Sergei Dovlatovista ja Joseph Brodskysta) tai ennen vallankumousta vaikuttaneita ja emigroituneita

Viitteet

- 1 Tällä korostan sitä näkökulmaa, jota vaalii mm. kriittinen diskurssi- / tekstianalyysi. Sen mukaan erityisesti mediateksteillä eri yhteiskunnissa on pitävä ja välittömästi reagoiva suhde itse tekstin ja sitä ympäröivän sosiokulttuurisen kontekstin välillä. Näkemyksen merkittäviä edustajia ovat mm. Norman Fairclough (1997) ja John Fiske (1992).
- 2 Ennen glasnostia rikollisuutta käsittelevät uutiset neuvostotiedotuksessa liittyivät pääsääntöisesti kapitalistisessa maailmassa tapahtuneisiin rikoksiin tai kapitalistisen maailman rikollisuuteen yleensä, mutta tällaiset uutisoinnit saivat Frank Ellisin (1998, 213) mukaan yleensä parodisia sävyjä kansan keskuudessa. *SE*:aa koskevan otannan numeroista en löytänyt kapitalistisen maailman rikoksia tai rikollisuutta käsitteleviä artikkeleita. *SE*:n takasivuilla vuoden 1990 jälkipuoliskolla harvakseltaan ilmaantuneet pienehköt paikalliset rikosuutiset kielinevät yhteiskunnallisen sensuurin heikkenemisestä. NL:n kirjallista ja tiedotusasioista vastanneen sensuuriviraston (GLAVLIT) toiminta loppui Virossa lokakuussa 1990.
- 3 Leninin mukaan yhteiskunnallisen tiedotuksen ensisijainen tehtävä oli sosialistisen ihmisen kehittämisen ja sivistämisen sekä mobilisointi vallankumouksellisen tietoisuuden levittämisessä. Vapaa, yhteiskunnasta riippumaton tiedotus oli Leninin mukaan kapitalistisen maailman pönkittäjä harha, joka johtaisi sosialistisen ihmisen kasvatusyössä spontaaniin hajaannukseen. Tiedotusvälineet kuuluvat viime kädessä kansalle ja tämän(kin) kontrolloinnissa tarvitaan tiedostavaa etujoukkoa (siis puoluetta). (Lenin 1966, 83-122; Kenez 1985, 134-135; Ellis 1998, 195.)
- 4 Tällä tarkoitan sitä, että artikkelien sisältö etnisen jaottelun osalta, joka aiemmin oli *SE*:ssa pimenossa, oli *virolaisuus* (estonski) ja *venä-*

ta (Ahmatova ja emigroituneista mm. Ivan Bunin). Lotmanilainen lukutapa antaa näkemykseni mukaan näille neuvostiedotuksen fragmenteille sitä informatiivista arvoa, jota ensilukemalla näistä artikkeleista ei välttämättä löydä. Tuo informatiivisuus on nimenomaan Viron venäjänkielisten etnisen identiteetin voimistuva murros ja oikeutetun aseman löytäminen tuossa murroksessa.

Artikkelin suomennokset ovat kirjoittajan.

läisyys (russki) yhdessä jonkinlaisessa *neuvostoliittolaisuudessa* (sovetski). Näitä etnisiä aspectteja ei selvennetä sen enempää, vaan päällimmäinen viesti on ”onnellisesta neuvostolaisesta yhteiselosta” kertominen.

- 5 Siitä huolimatta, että kyseisessä kuvassa ei ole eksplisiittistä neuvostosymboliikkaa (valtiosymboleita, iskulauseita ym.), häällä ja nuoruudella oli merkittävä rooli neuvostokulttuurissa. Kuuluisimpia tätä aspektia korostavia neuvostotaiteen teoksia lienee Juri Pimenovin luomus *Häät huomispäivän kadulla*, jossa nuoren neuvostolaisen hääparin taustalla on massiivinen rakennustyömaa. Mielestäni vuoden 1990 *SE*:n vappunumeron etusivun kuva nuoresta hääparista on täten osaltaan nähtävissä Pimenovin teoksen tapaisena neuvostomodernisaation optimistisena manifestaationa, jonka nimi vuonna 1990 oli perestroika. (Pimenovin teoksesta mm. Pesonen 1999, 186.)
- 6 Mihail Lermontovin teos *Aikamme sankari* lienee yksi maailmankirjallisuuden kuuluisimmista antisankaruuden kuvauksista, jota Neuvostoliiton loppuvuoden 1990 elintarvikekriisin pakottama kaikenkarvainen yrittäjäys tässä yhteydessä implikoi. Jälkimmäinen sitaatti puolestaan löytyy koko neuvostokansan tunteman, virallisen tahon hampaissa olleen Vladimir Vysotskin yhdestä ”kielleyimmistä”, puoluetta ja viranomaisia melko avoimesta tilittävästä laulusta ”Susijahti”.
- 7 Lotmanin ulkoisen aspektin suhde merkkipjärjestelmän ajallisuuteen ja tilaan tulee esille vertauksessa, jonka Lotman kehitti Saussuren merkivastaavuus-vertauksesta. Saussuren historia-tonta merkkikäsitystä kuvastaa yksittäisen tiilen ja tiiliseinän välinen suhde, joka on struktuurallisessa mielessä aina seinä, mikäli tarkastelun kohteena on käsite ”seinä”. Toisin sanoen riippumatta siitä, purammeko ja rakennammeko seinää, lopputuloksena on rakenteeltaan yhtäläinen, näkökulmasta riippuvainen ”seinä”

(suorakulmainen esine). Lotman modifioi saussurelaista tiiliseinävertausta vasikaksi, josta saadaan pihvejä, mutta jos yhdistämme nuo pihvit, emme saa aikaiseksi vasikkaa. Toisin sanoen vasikanleikkeellä kulttuurisena tuotteena ei ole adekvaattia suhdetta itse eläimeen. Täten kulttuuri (tässä vertauksessa siis vasikka) ei ole osiensa (tekstiensä) summa (näistä vertauksista ks. Vetik 1999, 161). Tässä on myös näkemykseni mukaan nähtävissä Lotmanin yhteys ns. Bahtinin piirin merkittävän edustajan Valentin Vološinovin käsitykseen kielen sitoutumisesta sosiaaliseen tilaan ja aikaan. Vološinovin mukaan kielijärjestelmä, joka siis Saussurelle oli historiallisessa mielessä muut-

tumaton, muuttuu ja muotoutuu kieliyhteisön historiallisessa kehitysprosessissa (Vološinov 1990, 73; ks. myös Lehtonen 2000, 54-57).

8 David Laitin korostaa laajassa Viron (sekä Latvian, Ukrainan ja Kazakstanin) venäjänkielisten post-kommunistisen ajan identiteettiä kartoittavassa tutkimuksessaan, että neuvostolaisuus ei ollut näille ns. ulkovenäläisille ja venäjänkielisille sellainen etnisen venäläisyyden poliittinen termi, kuin Neuvosto-Venäjällä, vaan nimenomaan keskeinen etnis-identiteettinen määrittäjä. Neuvostoliitto oli monessa suhteessa heidän etninen kotinsa (Laitin 1998, 274-277). Myös sosiologi Ju. V. Arutjunjan korostaa tätä aspektia (Arutjunjan 1992).

Lähteet

Sovetskaja Estonija - Gazeta verhnogo soveta KPE (1940-1991).

Kirjallisuus

Arutjunjan, Juri V. (1992), *Russkije: Etnosotologičeskie otšerki*. Moskva: Nauka.

Dejevsky, Mary (1989), *Glasnost and the Soviet Press. — Culture and the Media in USSR Today*. London: Macmillan Press. 26-42.

Ellis, Frank (1998), *The Media as a Social Engineer. — Russian Cultural Studies: An Introduction* (Eds.) Kelly, C. & Shepherd, D. Oxford: Oxford University Press, 192-222.

Fairclough, Norman (1997), *Miten media puhuu*. Tampere: Vastapaino.

Fiske, John (1992), *Merkkien kieli*. Tampere: Vastapaino.

Grönholm, Pertti (1998), Diskursiivinen ehto ja käytäntö: Tekstuaalinen näkökulma ja tekstianalyysi marxilais-leniniläisen historiankirjoituksen tutkimuksessa. — *Integraatio, Identiteetti, Etnisyys* (toim.) Mälikalli, M. & Oinonen, P. Turun yliopisto. 9-33.

Huttunen, Tomi, Veivo, Harri (1999), *Semiotiikka: Merkeistä mieleen ja kulttuuriin*. Helsinki: Edita, 121-169.

Kenez, Paul (1985), *Lenin and the Freedom of the Press. — Bolshevik Culture: Experiment and the Order in the Russian Revolution*. Bloomington: Indiana University Press. 131-150.

Lagerspetz, Mikko (1996), *Constructing Post-communism: A Study in the Estonian Social Problems Discourse*. Turku: University of Turku.

Laitin, David D. (1998), *Identity in Formation: The Russian-Speaking Population in the Near Abroad*. Ithaca: Cornell University Press.

Lassila, Jussi (2002), *Perelom etnišeskoj simvoliki: Primenenije semiotičeskogo metoda Ju.M. Lotmana pri russkojazyčnom ofitsialnom gazetnom diskurse v Estonii v 1989-90 gg*. Pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopisto. <http://selene.lib.jyu.fi:8080/gradu/h/julassi.pdf>

Lenin, Vladimir I. (1966), *Izbrannyje proizvedenija: I*. Moskva: Izdatelstvo političeskoj literatury.

Lehtonen, Mikko (2000), *Merkitysten maailma*. Tampere: Vastapaino.

Lotman, Juri (1990a), *Universe of the Mind*. London: I.B. Tauris & Co.

Lotman, Juri (1990b), *Merkkien maailma: kirjoitelmia semiotiikasta*. Helsinki: SN-kirjat.

Lotman, Juri (1994), *Besedy o russkoj kulture: Byt i traditsii russkogo dvorjanstva*. Sankt-Peterburg: Iskusstvo.

Lotman, Juri (1996), *Vnutri mysljaščiš mirov: Tšelovek, tekst, semiosfera, istorija*. Moskva: Jazyki russkoj kultury.

Paasilinna, Reino (1995), *Glasnost: Mediapommi Neuvostoliitossa 1985-91*. Tampere: Tampereen yliopisto.

Pesonen, Pekka (1999), *Venäjän kulttuurihistoria*. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.

Sikevič, Zinaida V. (1996), *Russkie: Obraz naroda: Sotsiologičeski otšerk*. Sankt-Peterburg.

Vetik, Raivo (1999), *Inter-Ethnic Relations in Estonia 1988-98*. Tampere: University of Tampere.

Vološinov, Valentin (1990), *Kielen dialogisuus*. Tampere: Vastapaino.